

A folytonos belső megújulás igényével ragaszkodott Krisztushoz. A sokszor mondott követelményt, „Ecclesia semper reformanda”, az egyház folytonos megújulásra szorul, konkrétan alkalmazta önmagára. Celanói Tamás írja életrajzában, hogy még élete vége felé is folyton mondogatta: „Kezdjünk már, testvérek, Istennek szolgálni, mert eddig alig valamit, vagy csak nagyon keveset haladtunk előre”. Majd hozzáfűzi életrajzírója: Ilyen példával igyekezett azokat a testvéreket a helyes útra vezetni, akik az önszeretetnek engedve túlzottan keresték azt, hogy lelki vezetéssel vagy tanítással másokat vezessenek és ezzel az emberek előtti sikert Isten dicsősége és saját megszentelődésük elé helyezték. Talán megdöbbenőek Celanói életrajzában ezek a szavak arról az emberről, aki minden erejével azon volt, hogy másokat is az evangéliumi életre vezessen. Nem a lelkipásztori buzgóság, a prófétai küldetés lebecsülése, hanem belső megtapasztalása készítette erre, mert csak úgy lehet másokban a belső megújulást segíteni, ha előbb a vezető önmagában törekszik a belső megújulásra és ebben nem fárad el.

Es végül Krisztus követéséhez szorosan kapcsolódott az egyház szeretete. Ebben lényegesen különbözött a korabeli mozgalmaktól. A XII. és a XIII. században sok evangéliumi mozgalom szállt szembe az egyház hibáival. Úgy tűnt nekik, hogy az egyház hűtlen lett ahhoz az evangéliumhoz, amely szerint kellett volna élnie és ezért az egyház intézményét gyökerében rossznak találták. Ferenc is szenvedett a középkori egyház hibái miatt. De ő mégis tudatosan vállalta az egyházzal való közösséget. Ugyancsak a végrendeletében írta: „Az Úr az anyaszentegyház törvényei szerint élő papok iránt a papszentelés szentsége miatt oly nagy bizalmat keltett bennem, hogy ha üldöznének is, hozzájuk menekülnek... Nem akarom bennük meglátni a gyarlóságot, mert személyükben Isten Fiát tekintem.” Mindezt nem megalkuvásból tette, hanem a Krisztus akarata iránti mélységes szeretetből és engedelmességből, aki egyházát Péterre és utódaira bízta. És ha ismerte is az egyház és az egyháziak hibáit, mégsem csökkent szeretete irántuk — tudván, hogy ő maga is bűnös.

XXIII. János pápa a Zsinat elindítása előtt elzarándokolt Assisibe, Szent Ferenc sírjához. Akkor közbenjárását kérte. Az azóta eltelt idő megmutatta, hogy ebben jelképes cselekedetet is láthatunk. Megújulást keresünk mindnyájan az egyház életében. A megújulás ma sem emberi megfontolásokból, hanem Krisztus erejéből fakad. Ma is érvényes Szent Ferenc életének tanulsága. Az igazi megújulás alapját a gyakorlati krisztocentrikus élet adja, amely az evangéliumban megmutatkozó Krisztust a lélek egyszerűségében követi, az Eukarisztiából táplálkozik, az egyéni megújulás nehéz és alázatos feladatát folytonosan vállalja és — minden megmutatózó hiba ellenére is — a szeretet hűségével ragaszkodik az egyházhoz.

VIDA TIVADAR

TEMESVÁRI PELBÁRT KAPCSOLATA KORA TÁRSADALMÁVAL

A Vigília hasábjain legutóbb halálának 450. évfordulója alkalmából olvashattunk a Napló-rovatban megemlékezést Temesvári Pelbártról, a magyar középkor végének, vagy ha úgy tetszik, a Mátyás-kori magyar reneszánsznak európai hírví hitelesnek, egyházi írójáról és ferences tartományfőnökeiről. Ezért talán indokolt előljáróban felvillantani életrajzi adatait. Születésének helye és ideje továbbra is kérdéses. Valószínűleg szerzetesi Pelbárt (ami Horváth Cirill szerint a Willibrord magyaros alakja) nevének jelzője alapján teszik Temesvárra, az év pedig 1435 körül lehetett. Az első hiteles adat róla a krakkói egyetem anyakönyvében szerepel, 1458-ban: „Pelbartus Ladislai de Themeswar”. Eszerint édesapját Lászlónak hívták. Ott szerzi meg a baccalaureatust 1463-ban. Mivel később a szent hittudomány mestere címet viseli, feltehetően még 6—7 évig tanult az egyetemen. 1483-ban Budán tanít rendje hittudományi főiskoláján. 1494-ben tanítványával, Laskai Osváttal és Segődsi Lukáccsal együtt tagja annak a bizottságnak, amely-

nek feladata elsimítani a szegedi obszerváns (a Szent Ferenc-féle szabályzatot szigorúbban tartó) és konventuális (egyhébb szokásokat elfogadó) ferencrendiek közti vitát. 1496-ban házfőnök Esztergomban, majd ismét Budára kerül provinciálisnak (az obszerváns rendtartomány főnökének), és itt hal meg 1504. január 22-én, a budai Szent János templom melletti kolostorban (a mai Vár-kerületben). — Művei: 1) *Stellarium Coronae Mariae Virginis* (Szűz Mária Csillagkoszorúja), Hagenau, 1498. 2) *Sermones Pomerii* (A várfalkert beszédei), Hagenau, 1499. Három része van: a De Tempore (Az egyházi év idejének vasárnapjaira), De Sanctis (A szentek ünnepeire), Quadragesimales (A böjtidő vasár- és hétköznapjaira). 3) *Expositio Psalmorum* (A zoltárok magyarázata), amelyet 1483 és 1487 között írt budai hallgatói számára. 4) *Aureum Rosarium Theologiae* (A hittudomány arany rózsakertje), Hagenau, 1503—8. Négy kötetre tervezte ezt a — ma talán így mondanók — hittudományi lexikonját: az 1. kötetet 1500. december 24-én fejezte be; a 2. kötetet 1503. március 25-én. A 3. kötet nagyobb részét még sikerült leírnia, de ennek befejezése és a 4. kötet elkészítése már tanítványára s egyben hivatali utódára, Laskai Osvátra maradt. Nagyjából ennyi található mind a Magyar Irodalmi Lexikon 1965-ben megjelent 3. kötetében róla, mind a később megjelent Magyar Életrajzi Lexikon 2. kötetében.

Azt, hogy a latinul tudó papok, szerzetesek és világi hívek körében Temesvári Pelbárt művei a maguk korában mennyire népszerűek lehettek, mutatja az a körülmény, hogy összesen 114 kiadást értek meg, mint ezt Szalóczi Pelbárt a *Vigilia* 1949-es évfolyamában írt cikkében (721—727. o.) kiemelte. Ezen az adaton kívül érdemes lenne módszeresen felkutatni és feltárni a hazánkban, valamint egyebütt fellelhető Temesvári-könyvek possessori (tulajdonosi) bejegyzéseit és esetleges lapszéli jegyzeteit. Arra a kérdésre viszont, hogyan hatott Temesvári Pelbártra kora társadalma, csak akkor adhatunk kielégítő választ, ha műveit minél alaposabban megismerjük. Legyen szabad már itt felhívnom a figyelmet arra a sajnálatos hiányra, hogy mindmáig nem áll rendelkezésünkre egyetlen Temesvári-könyv sem teljes magyar fordításban. E cikk szerzője javaslatot tett két éve az egyik magyar kiadóvállalatnak arra, hogy legalább bőséges válogatást adjanak ki Temesvári Pelbárt beszédeinek magyar fordításából, mindeddig azonban nem került sor a javaslat elfogadására. Igaz, hogy már ez is akkora munka, amire csak több fordítóból álló munkaközösség vállalkozhat. Hiszen a latin eredeti a könyvnyomtatás nagyon korai korszakában készült, amikor még alcímek nem voltak használatosak, ezzel szemben a középkori kéziratokban szokásos rövidítések átmentek a nyomtatásba is. Nem szólva arról, hogy e munkához nem elég a klasszikus latin nyelvben való jártasság, hanem a fordítóknak ismerniük kell a középkori latinság, az egyházi és szerzetesi nyelvhasználat műszavait. Továbbá utána kell nézni pontosan az eredetiben csak a fejezet szerint megadott bibliai helyeknek, és nemegyszer a más művekből (ókori klasszikus szerzők, egyházatyák stb.) idézett szöveghelyeknek.

A KORVISZONYOK TÜKRÖZŐDÉSE TEMESVÁRI PELBÁRT BESZÉDEIBEN.
Ilyen körülmények között megörültem annak, hogy sikerült a magyar piarista rendtartomány budapesti levéltárából megkapnom a nemrég elhunyt piarista egyháztörténész, Szentgyörgyi András *Nemes és jobbágy Temesvári Pelbárt prédikációjában* című kéziratban maradt tanulmányát (14 gépelt oldal). Irodalmi hagyatékának többi darabja is tanúskodik róla, hogy már gimnazista kora óta foglalkoztatta őt Temesvári Pelbárt személye és munkássága. Tanulmányának útmutatása s utalásai alapján magam is lefordítottam a *Pomerium de Sanctis* téli kötetének néhány beszédét.

Mindjárt e kötet 1. beszédében, amelyet Szent András apostol napjára írt, a *Bölcs* 18,11: „Ugyanaz a büntetés sújtott szolgát, urat egyaránt, és a közönséges ember ugyanazt szenvedte, mint a király” mondatát választja alap gondolatul. Amikor pedig idéz néhány példát a szent legendájából, elsőnek egy Miklós nevű 70 éves ember esetét említi, aki „egész életében a fajtalanáságra hódolt, s ezért kérte Andrást, hogy imádkozzék érte. Ő pedig megszabadította e büntől, miután öt napon át böjtölt, és könnyek között imádkozott. Mennyei hang szólalt meg ugyanis: András, megkapod az öregember számára. De ahogyan te böjtöltél, úgy sújtsa magát ő is, hogy megmeneküljön. Az illető aztán jócselekedeteknek élt, és békében halt meg.” Gondoljunk arra, hogy ennek a példának a felemlítésével konkrét és többé-kevésbé elterjedt visszasságokra akart célozni?

Ha itt csupán sejtí a késői olvasó a korviszonyok tükröződését, a legendából idézett példák utáni ellenvetés szinte bizonyosan a humanista műveltségű hallgatók gondolatai miatt kerül tárgyalásra. „Felmerül itt a kérdés” — írja Pelbárt — „miért nem történik mostanság annyi csoda a szentek által, mint történt az ősegyházban?” Három érvvel válaszol. 1) A hit már megerősödött, nincs többé szüksége a csodák „öntözésére”. 2) A kételkedésnek már nincs helye, mert a katolikus hit mellett áll az egész világ közvéleménye. 3) Aki csak a csodák alapján akarna hinni, elvesztené a hit érdemét.

Második karácsonyi beszédének tárgya: Mária szűzi szülésének szépsége és az Istenanya áhítata a Jézus körüli anyai szolgálatban és szegénységében. Midőn itt arról ír, milyen szépen foganta Szűz Mária Jézus Krisztust, szavaiban észrevehető korának élettani nézetei, melyek szerint a magzat az anya véreből fogan. Bizonyára kora társadalmi viszonyainak megfigyeléséből merítette azokat a hasonlatokat, párhuzamokat és ellentéteket, amelyeket Mária és az újszülött Jézus szegénységének szemléltetésére használ. „Bármennyire szegény asszony kívánja és megkeresi szüléséhez a bábaasszony jártasságát, vagy egy szolgáló komornát, vagy pedig egy kisasszonyt, hogy akkor mellette legyen, hogy felfogja a gyermeket, betakarja és megfürösse, továbbá pólyába kösse, s. i. t. Krisztusnak azonban nem volt senki efféléje sem, amikor megszületett, hanem egyedül szegényes szűz anyja, Mária végezte el mindezt egymaga.” Igaz, e szüléssel kapcsolatban már előbb megjegyezte, hogy „szerfölötti világosságban szülte a Szűz Krisztust, s e fény felragyogott a körülálló angyalokon, akik tiszteletteljesen és szolgálatkészen imádták”, amivel utal az esemény természetfeletti jellegére is. Nagy Szent Albert és Szent Jeromos egyházatyákat idézve itt is megjegyzi, hogy ez a nagy szegénység és Mária segítség nélküli szolgálata „a szűzi szülés csodálatos szépsége kedvéért történt annak kinyilvánítására, hogy a szent Szűz minden fájdalom és gyöngéség nélkül szült”. Ebben a részben említi a pólyának való golyócsot szemben a kisdéd Jézus rongyokba göngyölésével: „A boldogságos Szűznek... csak silány és régi rongyai voltak bár ezeket szorgosan kimosta és megtisztította. Ezért mondja az evangélium, hogy rongyokba göngyölte. Nyomatékos ez a szó, úgyhogy a rongy jelenti a silányságot és régiséget, mint ahogyan rongyosoknak szoktuk hívni a szegényeket”. Végül még kiemeli e szegénységet egy Szent Bernáttól vett idézettel: „Mint-hogy ekkora szükségét láttak, nem hallom, hogy bármit is említenének szőrmékről”. Hasonló szellemben veszi sorra a világitásra és vízmelegítésre való tüzet, a külön szobát vagy legalább elégséges mennyiségű ágyneműt és az ételekkel való ellátást.

Szép hittani megalapozottságú ima zárja az egész beszédet: „Mondjuk most velem együtt: Ó, mennyek Királynéja, kegyelem s irgalom Anyja, ó üdvösségünk egyedüli reménye! Hozzád kiáltunk, hozzád sóhajunk e nyomorúságnak völgyében: Emlékezzél azon kegyességre, hogy a te Fiad értünk akart megszületni, szenvedni és meghalni; és add nekünk magát a te Fiadat, Jézus Krisztust! Hadd legyen a mienk itt a kegyelem által, a jövőben pedig a dicsőség által.”

Szentgyörgyi András már előbb említett tanulmányában kitér Temesvári Pelbárt felfogására a nemesi származásról s az ezzel együtt járó nemesi előjogokról. Megírja, hogy a Szent László napi 2. beszédében „patrisztikus idézetek egész ármádiájával bizonyítja, hogy a vér szerinti nemesség önmagában tartalmatlan cicoma: *carnalis nobilitas est inane nomen*”. (Szó szerinti fordításban: „a testi nemesség üres név”). Szentgyörgyi szerint azonban „ezzel... egyáltalán nem kívánja vitatni a nemesi prerogatívák jogosultságát. Maga hozzáteszi: „Non ut nobiles viros confundamus hec predicamus”. (Nem azért prédikáljuk ezeket, hogy megszegényítsük a nemesembereket.) Szentgyörgyi aztán zárójelben hozzáfűzi: „Pásztor Lajos tévedett, ha ezt a mondatot visszakoználta érezte, mintha Pelbárt is sokallaná a pirongatást”. A célzás Pásztornak *Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát az egyházi és világi pályáról* című tanulmányára vonatkozik (Regnum II. 141—154.). Magam inkább egy szentpáli szöveghely visszhangját hallom ki belőle: „Nem azért írom ezeket, hogy megszegényítselek, hanem mint kedves gyermekeimet intelkek benneteket” (1 Kor 4.14). Így a mód, a stílus szelídül, a megállapítás lényege megmarad. Aki ezen komolyan elgondolkodott, kiváltságait sem tarthatta többé „olyan dolognak, amelyhez föltétlenül ragaszkodnia kell” ld. *Fil* 2.6).

De már nem bízza rá hallgatói elmélkedő felismerésére, hanem világosan és nyíltan a „lelkiismeretükbe lépve” fejtí ki a Szent István királyról szóló 3. beszédében azokat a túlkapásokat, amelyekben nemes kortársai vétkesek. Az igaz-

ságosság követelményeiről írva megállapítja: „...Szent István király megtartotta mindezt. Ezért is adta a magyaroknak azt a törvényt, hogy tartsák meg a szent hitet Isten iránt, senki se támadjon ellenséges indulattal a másikkra, senki meg ne sértse a szomszédját bírói kivizsgálás nélkül, senki el ne nyomja az özvegyeket és árvákat, és senki se dúlja fel a templomokat, hanem tisztelje az egyházi személyeket.” Majd következik mindjárt az alkalmazás kortársai viselkedésére: „Ó, bár megtartanák a magyarok mindezeket... De jaj! Azt látjuk, hogy sok minden épp ellenkezőleg történik. Ám hallja meg mindenki, amit Izajás ír könyve V. fejezetében: Jaj neked, te zsákmányoló, nemde majd téged is kifosztanak, ti halálod óráján, amikor tested a férgéké lesz, lelked az ördögöké, földi vagytonod pedig a világ embereié. Ó, ember, figyelj fel erre!”

Érdekes viszont, de a kor szelleméből megérthető, hogy „magának a jobbágságnak problémáival... Pelbárt nemigen foglalkozik. Ez a réteg legföljebb mint az igaztalan sanyargatás szenvedő alanya tér vissza újabb meg újabb változatban. Ezenfelül emleget 'falusiakat': 'rurales, villanos, rusticos', akiknek frugális romlatlansága szembeállítható a megróttak — tehát jelenlevők — luxus-igényeivel... Egyetlen kivételnek közülük a kapások: 'ligonizantes', 'ligonizatores' látszanak, akiknek iszákosságát, falánkságát szemükre hányja, meg hogy csak addig dolgoznak, míg szemmel tartják őket. Nyilvánvaló mindebből, hogy a budavári Szent János templomban Pelbárt hallgatói közt a paraszti rétegből csak a budai hegyek szőlőmunkásai voltak képviselve. Magyar hallgatóság viszont nemesebből és nemesi familiárisokból tevődött össze” (Szentgyörgyi). Kikel azonban a jobbágyok felett bíráskodó úriszékek igazságtalan ítéletei ellen. Megállapítja, hogy az ilyen bíráskodást „nyerészkedő lehetőségnek tekinti sokszor nemes és famulus egyaránt: 'divitias cumulando per birsagia'” (szó szerint: halmozva kincseiket a bíróságok által). Valóban gyakori lehetett a bírásolás, ha még a szakkifejezése is latinosított magyar szó volt akkoriban.

Érdekes adat arra nézve, mennyire volt tudatában Temesvári Pelbárt nyomtatásban megjelent munkái olvasottságának, az az utalása már idézett 2. karácsonyi beszédében, hogy a *Stellarium VIII.* könyvében bővebben tárgyal Mária szüzességéről. Nyilván feltételezi, hogy olvasói megszerzik és olvassák több műveit is. Közvetett adat ez a nyomtatott könyv viszonylagos olcsóságára és művelődéstörténeti jelentőségére is. Hiszen az írott kódexeket csak a legmódosabbak szerezhették meg és olvashatták, annyira drágák voltak.

TEKINTHETŐ-E TEMESVÁRI DRÁMAÍRÓNAK? Kardos Tibor kijelenti, hogy Temesvári Pelbártnál „először akadtunk... drámáktól megszakított beszédekre”, és hogy ezekben a szerző „nyíltan fel is szólítja olvasóit, hogy itt vagy ott a dialógusokat még vigyék tovább, ennél vagy annál a jelenetnél megmutathatják a passiónak külféle mozzanatait ábrázoló képet” (Kardos T. — *Dömötör Tekla: Régi magyar drámai emlékek.* I. k. Bp. 1960. 76.). A bizonyíték számára egyik nagypénteki beszéde, amely „előtt pontos rendezői utasításokat ad az illusztrációra vonatkozólag az egyes prédikátoroknak: ...Ha Krisztus Urunk passióját áhitatos színrevitel ceremóniájával akarod előadni, ... mindeneelőtt megmutathatod a Kereszt Fáját, mintha véres volna, és ilyen fohászt mondhatsz hozzá: Üdvözlégy Kereszt Fája, egyetlen reménységünk! Hadd induljanak meg szívükben a Kereszt felmutatására.”

Úgy érzem, kiváló irodalomtudósunk, illetve Temesvári Pelbárt fordítója, *Szentgyörgyi László* (az id. kötet egyik, az Országos Széchényi Könyvtárban levő példányában a „László” ceruzával át van húzva, és „András” van fölébe írva) többet hámozott ki a latin szövegből, mint amennyi írójának szándéka szerint megvan benne. Könyvének Függelékében ez olvasható a szóban forgó nagypénteki beszéd (Sermones Pomerii... de tempore. Pars hiemalis, LXVI. Id. Kardos-Dömötör i. m. 97.) előtt: „Item de sermone faciendo in magna sexta feria cum ceremoniis devote representationis passionis Christi nota memorialem signaturam procedendi. Ante omnia potes ostendere crucis lignum quasi crenatum, cum orationem dicis ad erucem loquendo sic: 'O, crux, ave. spes unica' etec., ut per talem ostensionem commoveantur corda...” (Kardos-Dömötör i. m. 377.) Úgy gondolom, az aláhúzott döntő jelentőségű rész fordítása helyesen így szól: „*Krisztus szenvedése ájtatos megjelenítésének szertartásaival*”. A háttér pedig liturgiátörténeti. A nagypénteki liturgiának keleten már a IV. században kimutatható eleme a Szent Kereszt ereklyéi előtti hódolat, amely aztán bizánci hatásra Ró-

mában és Nyugat más egyházi központjaiban is elterjedt. Ereklék híján a feszület volt a hódolat tárgya, amelyet a szertartás keretében felmutattak a híveknek. Közben énekelték az ún. improperiákat, a szenvedő Jézus biblikus hangvételű szemrehányásait saját népe felé. A szentbeszéd és a szertartás egymásutánja, illetve egybefonódása itt valóban drámai elem, s ezt Temesvári Pelbárt beszédében már Horváth Cirill észrevette: „Külföldi ismerői... elismeréssel szólnak nagypénteki beszédéről” (Temesvári Pelbárt és beszédei. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1889. pótköt. 179.). A *Stellarium* egyik szövegrészéről így ír: „Az egész úgy hat ránk, mint valami drámai költemény” (uo. 181.). De hiszen a liturgia mindig is *cselekmény és szó*, nem csupán az utóbbi. Az Országos Széchényi Könyvtárban levő kéziratos misekönyvek egyikében ugyancsak megtaláltam a kereszthódolatra vonatkozó rubrikát. Így azt gondolom, ennek a beszédhez fűzött aktualizálásáról, emlékezetbe idézéséről van itt szó, nem pedig „a Passióhoz adott bevezető színiutasításokról” (vö. Kardos-Dömötör i. m. 106.).

A *Stellarium*ban ugyancsak „Próféta-játékot, illetve Megváltás-pörét” véli felfedezni mint devóciós színjátékainkat” Kardos Tibor (i. m. 97.). Miről van itt szó? A *Stellarium* azért Csillagkoszorúja Szűz Máriának, mert a *Jel* 12,1 alapján („Az égen nagy jel tűnt fel: egy asszony öltözete a nap, lába alatt a hold, fején tizenkét csillagból korona”) tizenkét könyvben tárgyalja a Mária üdv történeti szerepével kapcsolatos hitigazságokat, illetve titkokat. Műve felosztásában (mintegy tartalomjegyzékében) azt írja mindjárt az I. könyvről, hogy ennek tárgya: a megtestesülés, az Úr születése hírül adásának és Mária fogadásának titka, s mindaz, ami ezekhez tartozik. E könyv első része pedig szól „az Isten megtestesülésének tervéről prédikáció módjára” (per modum predicationis). Ugyane könyv második része előtt ez a bevezetés olvasható: „Az első könyv második része a szent atyák vágyáról és foháskodásáról Krisztus megtestesüléséért: történetileg és áhítatosan haladva” (sub processu historico et devoto).” Majd így folytatja: „Az első cikklet áhítatos történeti szemlélődés módján: (per modum devote historice contemplationis) „hogyan foháskodtak Istenhez a szent atyák a lymbusban az Isten Fia általi megszabadításukért”. Kardos Tibor fordítója itt mindenütt „historiás móddal, historiás előadással” fordítja e latin kifejezéseket (Kardos-Dömötör i. m. 346.).

Ámde Forcellini—Furlanetto—De-Vit több kötetes latin nyelvvelmező szótárában (Totius Latinitatis Lexicon, Prato, 1865. 3. k. 301.) a „historialis” szó értelmezésénél a 3. helyen ez található: „Az egyházi írónál historialisnak nevezükk azt a magyarázati módot, amely a történelmen alapul”. Szemléltetésül idéz Boethius (480—524) egyik munkájából: „Úgy tűnik, hogy minden isteni kinyilatkoztatásnak az a módja, hogy vagy történelmi mód (historialis modus), amely nem más, mint a viselt dolgok kijelentése, vagy allegorikus, úgyhogy a történelemnek az a sorrendje meg nem állhat, vagy pedig e kettőből összeállított, úgyhogy mind a történelem szerintinek, mind az allegória szerintinek látszik lenni.” Párhuzamba állítva ezzel Temesvári Pelbárt „modus”-át, nyilvánvalónak tűnik, hogy a „predikáció módjával” szemben, amely inkább moralizáló vagy allegorikus jellegű előadásmód volt, a „történelmi mód” az események és személyek sorrendje szerint haladt előre a tárgyalandó anyagban, s a megállapítások alkalmazása szinte önként adódott a „történetből”, a történelmi előadás- és szemléletmódból.

Maga Pelbárt, amikor a pokol tornácán sínylődő ősatyák könyörgéseire tér, ezt az utasítást adja a szónoknak, illetve az olvasónak: „Ezzel kapcsolatban a jámborok szerint szemlélhetjük, amint ezt az emberi képzelőerő módja megkívánja: hogy mivel a szent atyák a lymbusban tartózkodtak, a sátán úgy akart uralkodni rajtuk, mint a szolgáin... Stell. a6^t, 2. hasáb. (A lymbust fordította később a magyar teológiai szaknyelv „pokol tornácának.”) A „szemléljük” felszólítás, amely később nemegyszer előfordul éppúgy, mint a képzelet foglalkoztatása, az *elmélkedő ima* „műszavai”, nem a korai dramaturgiái.

És ha Temesvári Pelbárt tanítványa és utóda, Laskai Osvát (1450 k.—1511) „passiója a legszebb, amelyet latin szövegekben ez idő szerint Magyarországon ismerünk” (Kardos—Dömötör i. m. 108.), beszéde, a *Biga Salutis* (Az üdvösség kétkerekű kocsija) című könyvében nem drámai jelenet. Még akkor sem, ha „színhelyét bevezetőjében ő maga *theatrum*’-nak nevezi (in hoc theatrum egredientes”. (Vö.: Kardos—Dömötör i. m. 107.). Csakhogy Laskai megmagyarázza, mit ért ő e „*theatrum*ba való kilépésen”. Ezt írja: „Megmondom, miért menjünk ki. Azért, hogy lássuk lelki szemünkkel a békeséges Krisztus királyt töviséből font fej-

díszével, amellyel a zsinagóga-anya koszorúztatta meg" (ld. Kardos—Dömötör i. m. 377.). Egyébként a theatrum szó átvitt értelme az orvostörténelemben is előfordul: a „*theatrum anatomicum*” nem anatómiai színház, hanem boncterem.

ELHANGZOTTAK-E MAGYAR NYELVEN TEMESVÁRI BESZÉDEI? A rendkívül izgalmas kérdés két részre bontható: a) Latinul kinyomtatott beszédeit ő maga elmondta-e előbb magyarul? b) Hazánk XV—XVI. századi lelkipásztorai felhasználták-e Temesvári gyűjteményeit magyar nyelvű prédikációk elkészítésére, illetve elmondására?

Ami az elsőt illeti, hitszónoki beosztása és az a számos kortörténeti vonatkozás, amely közül itt csak néhányat említhettem, eleve valószínűsíti az igenlő választ. Ami a másodikat illeti, Bognár András egyik közleménye (*Magyar glosszák egy Pelbárt-kötetben*, Magyar Nyelv, 1963. 223—225.) érdekes adatokkal szolgál. A budapesti Központi Papnevelő Intézet régi, ún. pálos könyvtárában, a *Pomerium de Sanctis* 1504-ben Hagenauban nyomtatott példánya téli részének LXVI. (első hús-véti) beszédében, a lapszálen akadtt egy összefüggő magyar, természetesen kézírással bejegyzett szövegre. „Hogy be tyesegiek az írás Ésa 53. Oblatus est filio dei q(ia) ipse uoluit kinek mondta az Diczöséges Anya: Tudom edes fiam, hogy ugy akarta az A(tya) Isten megh ualtani ez vilagot az te kyn szenedesedel, es halal(oldal) de az An(yai) Szü, azt megh gondolua(n) meg ep(ed) keseruseg(gel?) csak azt (eng)ed megh én(nek) em ha leh(etse)gel es illi(k) az eloet (meg)halni min(ek) eloete meg(h)halnal. Akoron az (e)deseges Je(sus) monda. N(em) ilik edes (anya) hogy az e(n) halalon(or?) haly meg(h...) ha az sotét (lim)busra az (szen) telkhez kele(tik) szalanod e(n) altalam h(oz)atnal ki, keletik ene(kem) tizesegét (adni?) halalod ide(jen) az szenteke(l) sz Angialo(kal) eleodben m(eni) Azert edes(...) Ania hagi (...) Mert az mi(kent?) hogy enekem szenednem kel igy tenekedis Simeon (pro)pheta mondasa szerint (kel?) Vigasztaltasal megh azert Mert harmad napon fel tamadok.” (I. h. 224.)

A megfelelő latin szöveghellyel egybevetve látszik, hogy e lapszélre kivetített fordítás nem teljes, hanem az ún. *compassio Mariae* (Mária együtt szenvedése) egy részének az átültetése. A ()-es részek kiegészítés, mert a kötet átkötetése alkalmával a lapszéli magyar kéziratot bejegyzést megcsönkítették. Ezenkívül a nyári rész XCVI. (Szent Erzsébet napi első) beszédének a margóján az első tárgypontot részletesen, a másodikat és harmadikat csak jelszószerűen fordította le az ismeretlen glosszátor. Mind e bejegyzések két kéztől származnak, és a közlemény írója szerint biztosra vehető, „hogy a bejegyzéseket az a két pap írta, akik el is mondták a prédikációt”. Az első kivonatolt Temesvári Pelbárt beszédéből a saját vagy hallgatói igényei szerint. A másik beszédvázlatot készített Temesvári Pelbárt latin témapontjai alapján. Bognár András Radó Polikárpra és Szentgyörgyi Andrára is hivatkozva megállapítja, hogy „az emlékek paleográfiai jegyei és helyesírása alapján biztosan állíthatjuk, hogy a XVI. sz. első évtizedeiből valók”.

Egyébként a szóban levő Pelbárt-kötet legrégibb tulajdonosi bejegyzése: „Ecc-lae B. M. Magdlae in sup Mecz” (Sz. Mária Magdolna egyházáé...). Bognár András ugyancsak Radó Polikárpnak egy 1866-os kassai schematismus alapján tett közlésére hivatkozva úgy véli, hogy ez talán a kassai egyházmegyében levő Alsó Mecenzéf (jelenleg Nižný Medzev Csehszlovákiában) leányegyháza volt.

TEMESVÁRI MINT ELŐREFORMÁTOR. Már Szilády Áron, akinek *Temesvári Pelbárt élete és munkái* című Budapesten 1880-ban megjelent munkája az első monográfia Pelbárt életművéről, azt állítja, hogy „Pelbártot több tekintetben méltán számítjuk” a reformátorok közé (30-31.). Horváth Cirill fentebb idézett 1889-i hosszabb lélegzetű tanulmányában érthetetlennek tartja ezt az álláspontot, és rámutat, hogy az Temesvári Pelbárt egyik szöveghelvének (*Pomer. de Temp. — nyári r. XXIX. beszéd E*) helytelen fordításán alapszik (Egyet. Phil. Közlöny, 1889. pótk. 218-219. 31. j.). Őt igazi katolikus teológusnak tartja, aki a teológiában látja a világot átfogó magyarázatot, és ezekben a kérdésekben a katolikus hittudomány hagyományai szerint a tekintélyt vallotta legfőbb bizonyítéknak.

Ennek ellenére Redl Károly az *Irodalomtörténet* folyóirat 1960-as évfolyamában megjelent közleményében (Temesvári Pelbárt és az Imitatio Christi: 182—184.) ismét előreformátornak tartja Temesvári Pelbártot. A *Krisztus követése* szerzőségének kérdésére itt most sem helyem, sem alkalmam nincsen kitérni. Annvit azonban legyen szabad megjegyeznem, hogy a *De interna conversatione* (A belső élet-

ről) nem az *Imitatio* 2. könyvének alcíme (184.), hanem a 2. könyv első fejezetéé mindhárom kezem ügyében levő kiadás szerint. Ami az előreformátori jelleget illeti, Redl két idézetből véli ezt kiolvashatónak (Pomer. Prologus, Pom. Quadrag. 1. r. VIII.). Mindkét helyen utal a szónok a nép áhítatára, amely megköveteli, hogy „*textualiter*” (szöveg szerint) hallgassa az evangéliumot. Redl szerint Pelbárt ezzel mintegy eléje dolgozott a nemzeti nyelvű Biblia és istentisztelet követelményének. Valószínű azonban, hogy a népszerű ferences szónok az evangélium szöveg szerinti felolvasásával — s ez minden bizonnyal a hallgatóság nyelvén történt — a katolikusok öntudatát akarta fokozni, s egyben kifogni a szelet a vallásújító prédikátorok vitorlájából. Az egyik érvet Török József teológiai doktori disszertációjából (*A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai 1225—1600*. Bp. 1976. gép. kézirat; Közp. Hittud. Akadémia Könyvtára) merítem, amelynek „Szentbeszéd a pálosoknál” című fejezetéből megtudjuk, hogy a pálosok „az igehirdetésnél saját rendtagjaik lelki szükségleteit is figyelembe vették”. Erről tanúskodik a „norma noviciorum conversorum” (a megtért novíciusok szabályzata) egy pontja, amely a XVI. század elején mint norma, tehát az élet törvényekben való lecsapódása jeletkezik: „Ünnepnapokon teljes misét hallgassanak. Ésszerű ok nélkül egyikük se maradjon távol a népnyelvű beszédtől” (a sermone vulgari). A másik érv Kardos Tibor—Dömötör Tekla többször idézett művében található, ahol Pelbárt passiójával kapcsolatban Kardos Tibor megjegyzi: „A huszita forradalom analógiája teljes: a színi megjelenítés itt is „magyarázó” szöveggel illetve dialógussal kísért” (117.). Ha ez az analógia kissé mesterkeréltnek tűnik is számomra, a vallási forradalmak elleni küzdelem magától értetődő egy olyan rend tagjánál, amelynek rendi szabályzatában előkelő helyet foglal el a római pápa iránti feltétlen hűség. Az már a kolduló rend rugalmasságát és Pelbárt széles látókörét dicsérheti, hogy nem átalálták ugyanazokat az eszközöket igénybe venni, mint ellenfeleik. A negatív érv, hogy ennek ellenére — vagy talán éppen ezért — nem tekintették a hitújítók Pelbártot előfutárunknak, *Gesner* Konrád *Bibliothecájának* 1. kiadásából (Zürich, 1545) derül ki, ahol Pelbárt úgy szerepel, mint „barbarus quidam theologus” (valamiféle barbár hittudós), akit Eck János Luther vitaellenfele idéz a predesztinációról 1514-ben megjelent vitairatában, a *Chrysopassus*-ban. Még tíz évvel később is csak a *Pomeriumot* és a *Stellariumot* ismeri *Gesner* bibliográfiájának újabb kiadása (Vö. Timár Kálmán közleményét: *Gesner Konrád Temesvári Pelbártról*, *Irodalomtörténet*, 1922-es évf. 100—101.).

TEMESVÁRI PELBÁRT ÉS AZ 1514-ES PARASZTHÁBORÚ. Kardos Tibor hasonlóságot lát Temesvári Pelbárt passiója (nagypénteki beszéde) és a huszita propaganda között. Az itt is, ott is megtalálható magyarázó szövegeket, illetve dialógusokat szerinte színi megjelenítésre szánták, „melyet a Jénai-kódexben úgy juttattak kifejezésre, hogy az egyes alakok fejéhez, lábához, kezébe, szájához feliratokat helyeznek, amelyek hol első személyű mondanivalók, hol pedig biblikus és egyéb magyarázatok adnak annak jeléül, hogy ezeket a képeket élő jelenetnek szánták” (i. m. 117.). Nem tudok egyetérteni e megállapítással. Magam is láttam ilyen „mondatszalogos” képeket. Ezekben kommentált „biblia pauperum”-ot láthatunk, amelyen a kép az írástudatlan nézőhöz szólt, a feliratok a képet magyarázó írástudó papnak. A módszer kicsit előfutárja a mai „képregénynek”... De ebből a párhuzamból nem mernék következtetni sem a színi előadás tényére, sem Temesvári Pelbártnak a huszita forradalomhoz fűződő kapcsolatára.

Szűcs Jenő két alapos, eredeti levéltári kutatásra támaszkodó tanulmányt tett közzé e tárgy körben. Az egyik *A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága*, (Levéltári Közlemények 1972. 213—263.), a másik *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében* címmel jelent meg (*Irodalomtörténeti Közlemények* 1974/4. 409—435.).

Az első tanulmány címében is szereplő kódex egy 10 x 14,7 cm alakú, 236 levet tartalmazó kötet, amely az Országos Széchényi Könyvtárban a Cod. lat. 432. jelzetet viseli. Tartalma szerint formuláskönyv, vagyis olyan mintairatok gyűjteménye, amelyek alapján a ferencesrend tartományfőnökét, illetve helynökét vidéki útjaira elkísérő írnok a kiállítandó iratokat, kérdőíveket stb. megírhatta. Tanulmánya eredményét a szerző így foglalja össze: „Az obszerváns ferencesek 1514. évi szerepe” — mellyel kapcsolatban egyébként utal Nemeskürty István cikkére a *Vigilia* 1972-i évfolyamában (In signo crucis. Ferencesek és világi papok az 1514-es

parasztháborúban. 595—599.) — „nem valami ‚Deus ex machina‘, hanem egy évek óta magán a renden belül érlelődő ellenzéki mozgalom — minden jel szerint spirituális töltetű ellenáramlat — egyenes következménye, amelynek előzményei még az előző századba nyúlnak vissza, de határozott jelentkezése 1512—13-ban (sőt maga a főrés, amelyből az 1514. évi ‚apostatai‘ kikerültek) a kódexben ugyan-csak forrásszerűen kitapintható. A kérdésnek ez az eszmetörténeti aspektusa azonban, amely még tovább, a reformáció irányában nyílik ki, már túlmutat tanulmányunk keretein; bemutatására máshol találunk módot”. Ez a „máshol” — mint a vonatkozó jegyzetből kitűnik — a fentebb idézett másik tanulmány 1974-ből.

Temesvári Pelbárt személye és munkássága eszerint mint a parasztháború ideológiájának „egyik lehetséges eszmei forrása” jön számításba (i. h. 215—6.). Nevezetesen „az az erőteljes társadalombírálat, amely forrásszerűen mindenekelőtt éppen a ferences obszervancia két kiemelkedő személyiségének, *Temesvári Pelbárt*-nak és *Laskai Osvátnak* a prédikációminta-gyűjteményeiben jelentkezik”. Az eddigiekben egy-pét példán bemutatam e társadalombírálatot. Mint minden egyházi jellegű, sőt, vallásértelmezési bírálatnak, ennek is elsődleges célja a javítás. Ha ezt eléri, gyarapítja az emberek között Isten országlását, uralmát, amely meghozza egyben az egyesek és a társadalmi réteg közti feszültségek feloldását s ezzel a békés összhangot. De ha konok ellenállásba ütközik mindazok részéről, akiket meg akar javítani, egyre csak azt szemlélteti, hogy a legjobb dolog megromlása a legrosszabb (*corruptio optimi pessima*). Minél mélyrehatóbb ez a romlás, és minél többen veszik észre, sőt szenvedik el a következményeit, annál több gyújtópontot nyújtanak az eszmények.

Maga a gyújtás azonban irányulhat a *megettérés* felé, mint ezt éppen *Asszisi Szent Ferenc* élettörténete bizonyítja. De irányulhat a fegyveres forradalom felé is, ha egyéb történelmi körülmények és tényezők, valamint a *Poverello*éhoz hasonló szellemi és erkölcsi magaslat hiánya fonódik egybe. Az obszerváns ferences — vagyis a regulát eredeti szigorában megtartani kívánó — *Pelbárt* prédikációja nem antifeudális, hanem antiembertelen és antikereszténytelen, ezért annyiban érinti és bírálja, támadja a feudalizmust, amennyiben abban az embertelenség és a kereszténytelenség felütötte a fejét.

Ha azonban előre megfogalmazott tételként fogadjuk el, hogy „az egyház már alapjában véve nem spirituális jellegű autoritásának megvédésére” (i. h. 218.) iránvult a ferences mozgalom, akkor a dilemma a „belső, spirituális megújítás” uo.) igénye és az egyházi tekintély intézménye között úgy tűnhet, megoldhatatlan. „De nem kell két dolognak tekintenünk a hierarchikus szervekkel ellátott társadalmat és *Krisztus titokzatos Testét*, a látható gyülekezetet meg a lelki közösséget (*communitas spiritualis*), a földi egyházat, meg a mennyei javakkal megajándékozott egyházat. Ezek egyetlen komplex valóságot alkotnak, amely emberi és isteni elemből nő egybe” (II. Vatik. Zsin. „*Lumen Gentium*”, 1. fejj. 8. p.). Így tekintve az obszervánsok szerepét és *Temesvári Pelbártét*, inkább a *katalizátor* jellegét látnám különösen utóbbinak nyomtatásban megjelent beszédeiben, mint az eszmei előkészítőjét. Jelenléte szükséges volt, de nem folyt bele az események kiváltásába.

Szűcs Jenő másik tanulmánya „csak *Laskai Osvát* eszmerendszerét veszi... szemügyre”, annál inkább, mert „míg a teológiában kétségkívül *Temesvári* a mélyebb, a szociális kérdések iránt *Laskai* az érzékenyebb” (Itk, 1974, 427.). Így ezúttal csak végső következtetéseit idézem. „Fejtegetéseinkből — írja — természetesen nem következnek az, hogy a körvonalalaiban itt kibontott obszerváns ferences ellenzéki áramlatból magából mintegy ‚levethető’ lenne akár az 1514. évi parasztháború ideológiája, akár a reformáció. ...E tanulmány célja nem is volt egyéb, mint hogy a középkor végi eszmei struktúra sűrűjének egy mindeddig kevésbé ismert pontján, forrásszerű nyomokon csapást nyisson... A csapás kiszélesítése vagy egyengetése a további kutatások feladata” (uo. 435.).

Befejezésül legyen szabad egy ilyen nyom esetleges kiszélesítésére rámutatnom. Mind első tanulmányában (251, 253.), mind a másodikban (411, 412.) megemlíti *Kardos Tibor* közlése alapján azt a kapcsolatot, amely a keresztes paraszthadak egyik vezérért, *Lőrinc* papot fűzte a *Vitae fratrum Paulinorum* (Pálós testvérek életrajzai) szerint a *Várad* szomszédságában levő kápolnai pálos kolostornak ugyancsak *Lőrinc* nevű szerzeteséhez, akít derék volta miatt (propter illius probitatem) szokott ott meglátogatni. *Török József* már idézett disszertációjában

felsorol néhány kiválóbb pálos szónokot. „E sort egészíti ki még ,frater Iacobus de Segesd doctor celeberrimus, qui erat vicarius provincialis ultra Danubim, is edidit multos sermones de tempore et de sanctis” (212. hivatkozva a XVI. sz. „Vitae fratrum...” LXIII. fejezetére, a 147. lapon). Láttuk, hogy Pelbárt 1494-ben Laskai Osváttal és Segődsi Lukácssal együtt Szegeden járt békéltetni az obszervánsokat a konventuálisokkal. Nos, ha Segesdi Jakab, dunántúli pálos vikárius nem is feltétlenül fivére vagy rokona Lukácsnak, az könnyen meglehet, hogy egy helyről valók, földiek, és mint ilyenek újabb láncszemét alkothatják a pálosok és az obszerváns ferencesek közti személyes kapcsolatoknak.

SZÁNTÓ KONRÁD

RÁKÓCZI ÉS A FERENCSEK

Azok között a tényezők között, amelyek kisebb-nagyobb szerepet játszottak a Rákóczi-féle szabadságharc sorsának alakulásában, ott találjuk a magyarországi ferenceseket is. Rákóczi őszintén tisztelte és szívből szerette a barátokat, és ennek a szabadságharc folyamán számos tanújelét is adta.

Gyóntatóit és udvari papjait szívesen választotta közülük. Egyik udvari papja gr. Kéry Ádám volt, akit kisebb diplomáciai feladatokkal is megbízott, és aki követte a Fejedelmet a számkivetésbe is.(1) 1710-ben Szolnokról a szerény és hűséges Jávorszki Mihály atyát küldte Munkácsra várkaplánjának.(2) Gyakran felkereste a barátok templomait, hogy ott hallgasson szentmisét. 1704-ben Gyöngyösön a császári megbízottakkal folytatott békeértekezlet ünnepélyes Veni Sancte keretében történő megnyitására a ferencesek templomában került sor.(3) A nagyheti és a húsvéti szertartásokon is a barátok templomában vett részt. Nagyszombatban a szerpapi tisztséget Bede József ferences diakónus töltötte be, akit 1704 elején helyeztek át Kassáról a szalvatoriánus rendtartomány többi teológusával együtt Gyöngyöstre. Bede öreg korára gyönyörű sorokban emlékezett meg erről az eseményről, és Rákóczinak az Isten házában tanúsított magatartásáról a következőket jegyezte föl: „Írhatom, hogy ájtatos Úr volt; azt soha nem látta az ember, hogy ide s tova nézett volna a templomban; vagy a könyvből, vagy olvasón összevetett, felemelt kezekkel buzgón imádkozott”.(4)

Mialatt 1705 szeptemberében a Nógrád megyei Szécsényben a „borjúpást” közepén Rákóczi számára Bethlen Gábor 12 árbócos sátorát és körülötte Bercsényi és az udvari méltóságok sátrait készítették, Rákóczi rövid ideig a ferences rendházban a sekrestye feletti gótikus teremben lakott, amelyet azóta „Rákóczi-teremnek” neveznek.(5) Kassai tartózkodása alkalmával a vasárnapi szentmiséket mindig a franciskánusok templomában hallgatta.(6)

Szeretetét azzal is kimutatta a barátok iránt, hogy minden szükségükben gondoskodni próbált róluk. A gyöngyösi kolostor nyugati szárnyának felépítését elsősorban az ő adományai tették lehetővé. Kassán a nagyobb, ún. belső sekrestye építését azzal segítette, hogy 1706-ban követ utaltatott ki részükre.(7) Az egri vár ostroma miatt a rendházukból kiszorult atyáknak Hevesben egy ügyvéd házában jelölt ki ideiglenes szállást, majd amikor otthonukba visszatérhettek, templomuknak harangot ajándékozott. Hasonló jóindulattal gondoskodott a szegedi barátokról is, akik miatta hagyták ott a várost.(8) A szécsényi rendház pénztári naplójába feljegyzí, hogy az 1705-ös országgyűlés után 160 forint alamizsnával, később pedig még két ízben 60—60 forinttal ajándékozta meg az atyákat. Ugyanilyen bőkezű támogatásról tanúskodik a gyöngyösi és a kecskeméti rendház bevételi naplója is.(9)

Igaz, nem minden kolostor és barát iránt volt ilyen szívélyes. Akik parancsainak ellenszegültek vagy az ellenséget támogatták, azokat a törvény szigorával büntette meg. Ezek száma azonban csekély volt azokhoz képest, akikkel valóban fejedelmi bőkezűséggel viseltetett. Ha nagyvonalú magatartásának okait keressük, mindenekelőtt gyermekkorát kell szemügyre vennünk. Amikor Zrínyi Ilona végleges Munkácsra költözött, levélben kérte a szalvatoriánus rendtartomány fő-